

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

PASVARSTYMAI NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS VALSTYBĖS PRIPAŽINIMO KLAUSIMU

Česlovas Laurinavičius

1. Ar pagrįstas 1920 m. liepos 12 d. bolševikų vyriausybės suteikto pripažinimo Lietuvai vertinimas lietuvių istoriografijoje?

Lietuvos kelio į tarptautinį pripažinimą atskaitos tašku įprasta laikyti 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį, pagal kurią Lietuvą pripažino bolševikinė Rusijos vyriausybė; iš esmės, tokios nuomonės iki šiol laikytasi tiek tarybinėje, tiek ir tautinėje istoriografijoje¹. Tiesa, pastarojoje nevengta priminti, kad pirmasis pripažinimas buvęs gautas iš Vokietijos (1918 m. kovo 23 d.); kai kurie autoritetai tam pripažinimui net buvo linkę teikti "ypatingos svarbos" (M. Riomeris)²; vis dėlto tautinėje istoriografijoje apskritai (apie tarybinę šiuo atveju nė kalbėti netenka) į Vokietijos suteiktą pripažinimą žiūrėta rezervuotai, kaip į konjunktūrinių aplinkybių rezultata, kuriam jeigu ir galima teikti reikšmės, tai daugiau kaip politiniam faktui, o ne kaip tarptautinės teisės aktui (P. Čepėnas, G. Rutenbergas)³.

Prioritetas pripažinimui, gautam iš bolševikų vyriausybės, buvo teikiamas didžia dalimi dėl tos priežasties, kad jis gautas iš Rusijos, t.y. iš buvusios Lietuvos šeimininkės pusės. Mat, pagal priimtą teisinę tradiciją, nauja valstybė, susidariusi po secesijos (atsiskyrimo), gali būti priimta į tarptautinę bendriją, tik prieš tai gavusi pripažinimą iš valstybės, nuo kurios ji atsiskyrė. Matyt, remiantis šia tradicija, istorinėje literatūroje ir buvo prezumuojama, kad 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartimi Sovietų Rusijos suteiktas pripažinimas Lietuvai esą sudaręs pagrindą pripažinti Lietuvą kitoms valstybėms. Pavyzdžiui, Ernesto Galvanausko biografijoje randame tokį teiginį: "Kai kurios valstybės, nepalankiai vertinusios sutartį (1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį), buvo verčiamos Lietuvą bent de facto pripažinti"⁴.

Tačiau tyrinėjant klausimą giliau kyla abejonė, ar ta prezumpcija, logiškai atrodytų nepriekaištinga, lygiai taip pagrįsta ir istoriškai. Taikos derybų su Sovietų Rusija metu Lietuvą de facto pripažino dvi valstybės: Prancūzija (1920 m. gegužės 11 d.) ir Lenkija (1920 m. liepos 4 d.). Tačiau tų de facto formulės neduoda pagrindo teigti, kad Prancūzija bei Lenkija suteikė pripažinimą Lietuvai, remdamosios pastarosios atsiskyrimo nuo Rusijos įteisiniu. Pažiūrėkime, pavyzdžiui, I lenkiškojo pripažinimo formulę - tiesa, kaip atrodė originalas, mes nežinome, bet vietoje jo turime bent du lietuviško vertimo variantus; vienas jų - iš dienraščio "Lietuva" - toks: "Lenkų vyriausybė yra nusprendusi pripažinti Lietuvos Steigiamąjį Seimą ir jo pastatytą vyriausybę, kaip nepriklausomas organizacijas de facto"⁵; kito varianto - iš J.Urbšio monografijos - "leksika" iš esmės ta pati, tik "nepriklausomos organizacijos de facto" pavadintos "faktiškai nepriklausomomis organizacijomis"*.

Nepaisant sudarytos Taikos sutarties su bolševikine Rusija ir iš jos gauto pripažinimo, nei viena kita didžioji valstybė nesuteikė Lietuvai pilno de jure nei 1920-ais, nei 1921-ais metais. Tik 1922 m. liepos 28 d. buvo gautas de jure iš JAV. Šio pripažinimo formulė buvo iškalbinga, regis, kaip nei viena kita. Štai jos tekstas: "Suteikdama joms* iš savo pusės pripažinimą, JAV vyriausybė priima domėn šių vyriausybių faktinę žymaus laiko tarpo gyvavimą ir sėkmingą išlaikymą savo sienose politinio ir ekonominio patvarumo. JAV buvo nuosekliai nusistačiusios, kad suirusios Rusijos reikalų sąlyga negali duoti progos Rusijos teritorijų atidalinimui, ir šiuo metu Estijos, Latvijos ir Lietuvos vyriausybių, kurios yra tų žemių tautų (originale .-

* J.Urbšys, pacitavęs lenkiško pripažinimo formulę, palydėjo ją ironiška replika: "Lietuvos Seimas ir vyriausybė buvo, aišku, nepriklausomi ir be tokio pripažinimo, kuris yra lygus nullui"⁶. Prancūzijos suteikto pripažinimo formulės mes neturime, bet yra pagrindo manyti, kad ji iš esmės nesiskyrė nuo Lenkijos formulės.

* JAV vyriausybė suteikė pripažinimą vienu metu Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybėms.

population) pastatytos ir išlaikytos, pripažinimas negali būti laikomas šio principo laužymu"⁷.

Kaip matome, formulėje ne tik nesiremiama Sovietų Rusijos vyriausybės suteiktu Lietuvai pripažinimu, bet netgi pats Lietuvos kaip valstybės atsiskyrimas nuo Rusijos interpretuojamas dviprasmiškai; mūsų nuomone, Lietuvos valstybinio atsiskyrimo nuo Rusijos klausimas formulėje paliktas atviru* .

Lietuvai suteiktų pripažinimų formulėse figūravo fakto motyvas: "faktinė vyriausybė", "faktinis gyvavimas" ir pan. Pamėginsime pasiaiškinti to motyvo prasmę.

2. Faktinės vyriausybės sąvoka sprendžiant Rusijos klausimą

Kaip galima spręsti iš ano meto politinės terminologijos konteksto, vartojant faktinės vyriausybės sąvoką turėta omeny politiškai susiorganizavusi tam tikra žmonių grupė tam tikroje teritorijoje, tarptautinės teisės požiūriu, neturėjusi kito teisinio pagrindimo be faktinio, t.y. empiriškai fiksuojamo, bet laikino, konjunktūrinio. Suprantama, toks junginys galėjo naudotis tautos apsisprendimo teise (ir, kaip taisyklė, naudojosi), tačiau tokiu atveju reikėjo įrodyti, kad tas junginys iš tikrųjų yra tauta (nacija).

Po bolševikų perversmo 1917 m. rudenį Rusijoje prasidėjo centrinės valdžios krizė. Buvusioje imperijos teritorijoje susidarė daugybė lokalinių vyriausybių. Jų reiškiamos aspiracijos buvo įvairios: tai ir nacionalinio išsivadavimo siekiai, ir reakcija į bolševikų neregėto masto socialinį eksperimentą, tai ir paprasčiausias regioninis separatizmas.

Tačiau Antantės valstybės ir po bolševikų perversmo į Rusijos imperiją tebežiūrėjo kaip į vieningo suverenumo subjektą. Valstybinis (nacijų) statusas buvo pripažįstamas tik lenkams ir suomiams. O visos kitos imperijoje veikiančios

* JAV vyriausybės suteikto pripažinimo formulė istorinėje literatūroje aiškinama nevienodai (Tarulis A. American-Baltic Relations 1918-1922.- Washington, 1963.-P.363.).

vyriausybės Antantės akimis buvo būtent faktinėmis* . Tiesa, ir į pačias faktines vyriausybes Antantės požiūris nebuvo vienodas. Bolševikinė V.Lenino vadovaujama vyriausybė, nors faktiškai ir kontroliavo centrinės Rusijos gubernijas ir ta prasme net pretendavo į imperijos teisių paveldėtojos statusą, tačiau Antantei ji buvo nepriimtina dėl savo radiklios socialinės platformos. Bolševikams alternatyvinės vyriausybės (Rusijos pietuose, šiaurėje, Vakaruose ir šibire) 1918 metais tik formavosi. Tuo tarpu Antantės valstybių vadovai, ieškodami kelių, kaip padėti Rusijai išbristi iš susidariusios krizės, atkreipė dėmesį į tą aplinkybę, kad bolševizmo idėjos sunkiau rado sau dirvą imperijos nerusiškuose pakraščiuose, negu rusiškame centre. Todėl Antantės aukščiausioje vadovybėje kilo idėja paremti tuose pakraščiuose susidariusias tautines vyriausybes ir tokiu būdu blokuoti bolševizmo plitimą. Tuo pagrindu 1918 metais buvo pripažintos Estijos ir Latvijos tautinės atstovybės de facto*

Istorinėje literatūroje imperijos pakraščių vyriausybių paramos idėja įgavo "sanitarinio kordono" arba "Rusijos atkūrimo iš apačios" įvardijimą. O praktiniu žingsniu šios idėjos įgyvendinimo linkme galima laikyti Rusijoje veikusią vyriausybių konferencijos Princų salose organizavimą 1919 m. sausio-vasario mėn. Konferencijos organizatorių

* Galima pastebėti, kad Lietuvos atžvilgiu Paryžiaus Taikos konferencijoje buvo planai atstatyti istorinę Lietuvą, sufederuotą su Lenkija. Tokius projektus turėjo Prancūzijos ir JAV delegacijos; jiems, matyt, nebūtų prieštaravusi ir D.Britanija. Tačiau lietuviams tokie planai buvo nepriimtini. Todėl Antantės lyderiai po kai kurių dvejonių nusprendė palikti etnografinę Lietuvą, kaip faktinį politinį vienetą, Rusijos suvereniteto kompetencijos ribose. Tokį Lietuvos statusą, mūsų supratimu, ir atspindėjo JAV suteiktas pripažinimas (1922 m.). Specialaus tyrinėjimo reikalautų ir Armėnijos statusas.

* Estiją pripažino D.Britanija (1918 05 03), Prancūzija (1919 05 13), Italija (1918 05 29), Japonija (1919 03 15). D.Britanijos pripažinimo notoje sakoma: "... are glad to reaffirm their readiness to grant provisional recognition to the Esthonian National Council as a de facto independent body..." (iš Estijos delegacijos Paryžiuje 1919 04 09 pranešimo Lietuvos delegacijai)⁸.

(Antantės valstybių vadovų) atsišaukimas, paskelbtas per radiją, buvo maždaug tokio turinio: "Sajungininkai kviečia visas organizuotas grupes, turinčias faktinę politinę bei karinę valdžią arba siekiančios jos, nesvarbu kur tos grupės būtų - ar Sibire, ar Europinėje Rusijoje, kokia ji buvo iki (Pasaulinio) karo - išskyrus Suomiją ir Lenkiją - atsiusti savo atstovus, ne daugiau kaip po tris nuo kiekvienos grupės, preliminarinėms deryboms į Princų salas Marmuro jūroje, kur jų lauks Sajunginių valstybių atstovai... Čia bus siūloma laisvai apsikeisti nuomonėmis, kad galima būtų pasiekti kokį nors susitarimą, kuris sudarytų galimybę Rusijai įveikti krizę ir nustatyti normalų ryšį su likusiu pasauliu"⁹.

Konferencija Princų salose dėl įvairių priežasčių neįvyko ir 1919 m. pavasarį Antantė pasirinko kitą Rusijos klausimo sprendimo kelią. Buvo nutarta pripažinti Sibire susiformavusią admirolo A.Kolčiako vyriausybę, kaip alternatyvinę bolševikinei V.Lenino vyriausybei ir pretenduojančią tapti visos Rusijos valdžia. A.Kolčiakui Antantės vadovai iškėlė keletą sąlygų, tarp kurių buvo reikalavimas pripažinti Suomijos ir Lenkijos nepriklausomybę. O sąlyga dėl santykių su tautinių pakraščių vyriausybėmis buvo suformuluota taip: "Jeigu santykių tarp Estijos, Latvijos, Lietuvos, taip pat Kaukazo bei Užkaspijos teritorijų ir Rusijos klausimo sprendimas nebus greitai pasiektas susitarimu, tuomet sprendimas turės būti daromas konsultuojantis ar kooperuojantis su Tautų Sąjunga. O kol susitarimas bus pasiektas, Rusijos vyriausybė turi sutikti pripažinti tas teritorijas autonominėmis ir patvirtinti tuos santykius, kurie jau egzistuoja tarp sąjunginių valstybių vyriausybių ir vyriausybių de facto tose teritorijose"¹⁰.

A.Kolčiakas savo atsakyme pranešė, kad yra "linkęs pradėti spręsti tautinių grupių Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Kaukaze bei Užkaukazėje klausimą ir išreikšė įsitikinimą, kad susitarimai bus "greit pasiekti". Jis sutiko pripažinti toms "tautinėms grupėms" autonomiją, tačiau pridūrė, kad autonomijos plotį ir sąlygas "nustatytys (?) kiekvienos suinteresuotos tautybės atžvilgiu atskirai"¹¹. A.Kolčiako atsakymą Antantės vadovai akceptavo. Tai reiškė, kad Antantė faktiškai pripažino A.Kolčako vyriausybę, "kaip visos

Rusijos atstovybę". Tuo pačiu iš imperijos tautų buvo atimta galimybė laisvai apsipręsti ir palikta tik tam tikra jų teisių konstitutizacijos atkurtoje Rusijoje galimybė. Kitaip tariant, Antantė, sprendama Rusijos klausimą, vietoje jos atkūrimo "iš apačios" varianto pasirinko Rusijos atkūrimą "iš viršaus".

Be abejo, tarp tų variantų, konkrečiai tarp Kolčiako vyriausybės pripažinimo ir konferencijos Princų salose idėjų buvo tam tikras skirtumas. Pagal Princų salų koncepciją visos faktinės vyriausybės, tarp jų ir tautinių pakraščių, buvo traktuojamos kaip imperijos paveldėtojos in corpore. Tų vyriausybių tarpusavio santykių klausimas buvo numatytas spręsti jų pačių susitarimu. Iš to sektų, kad tuo pačiu keliu galėjo būti sprendžiamas ir imperijos paveldėto suverenumo dalybų klausimas.

Tačiau ir tokio pobūdžio "dalybų" perspektyva pakraščių tautoms laisvo apsisprendimo negarantavo; reikalas tas, kad ano meto Rusijos realijose jėgų pusiausvyra tarp galimų susitarimo subjektų buvo neįmanoma - anksčiau ar vėliau išcentrines jėgas būtų įveikusios įcentrinės, ir pastarajai tendencijai išsigalėjus, būtų nublokštos į šalių ne tik autonomijos, bet netgi konfederacinio tipo sutartimi suteiktos garantijos. Todėl ir Princų salų koncepcija, mūsų supratimu, priskirtina prie Rusijos "atkūrimo" variantų.

Formalus jėgų paritetas tarp derybų subjektų galėjo susidaryti tuo atveju, jeigu kiekvienas iš jų būtų turėjęs savą valstybinį suverenitetą ne kaip bendrų dalybų objektą, bet kaip imanentinį. Tokio suvereniteto įgijimas būtų reiškęs faktinės vyriausybės statuso įveikimą.

3. Pastangos įveikti faktinės vyriausybės statusą

Įveikti faktinės vyriausybės statusą, trumpai tariant, reiškė įrodyti (pasauliui, kaimyninėms valstybėms), kad lietuviai yra tauta (nacija) arba kad Lietuva yra valstybė, buvusi prievarta sunaikinta, bet vėl atstatyta apsisprendimo teisės pagrindu. Lietuvių politinės minties evoliucijai - nuo LDK feodalinio piliečio sąmonės iki lietuvio etninės savimonės ir nuo pastarosios vėl prie Lietuvos piliečio sąmonės, tik jau nauju etnografiniu (etnopolitiniu) pagrindu - nušviesti reiktų specialios studijos. Šiame darbe atskaitos

tašku imsime tik galutinį šios evoliucijos rezultatą (ir tik kaip tam tikrą konvenciją) - Lietuvos valstybės atstatymo etnografiniu pagrindu idėją (fiksiuotą daugelyje lietuvių politinių dokumentų, tarp jų ir Nepriklausomybės akte). Nes būtent Lietuvos valstybės tęstinumo pagrindu buvo stengiamasi spręsti teisinius santykius su kaimyninėmis valstybėmis.

Pateiksime tris pavyzdžius, kaip Lietuvos Laikinoji vyriausybė bandė spręsti santykių su Rusija klausimą.

Pirmasis pavyzdys susijęs su mūsų jau minėtos Rusijoje veikiančių vyriausybių konferencijos Princų salose organizavimu. Kadangi kvietimas į konferenciją lietuviams ir Lietuvai, jos Ministrų kabinetas 1919 m. sausio 31 d. apsvaistė dalyvavimo konferencijoje klausimą ir nutarė: "delegacijos į Princų salas nesiųsti, bet surinkus apie ją daugiau žinių, pareikšti Vakarų Europoje tinkamą protestą"¹². O dienraštyje "Lietuva" ta proga pasirodė toks komentaras: "Lietuvos vyriausybė jokios Rusijos žemių dalies neturi ir todėl tartis dėl jų valdymo nėra prasmės"¹³. Tokiu komentaru norėta trumpai ir aiškiai pasakyti, kad Lietuva - tai ne Rusija.

Antras pavyzdys - iš Lietuvos delegacijos Paryžiuje derybų su vadinamuoju Rusų Politiniu Pasitarimu* istorijos (1919 m. kovas-birželis). Lietuvos delegacija, vadovaujama A.Voldemaro, stengėsi išgauti iš Pasitarimo Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Apskritai Rusų politikai (nepriklausomai nuo to, kokiai partijai jie priklausytų) buvo kategoriškai priešiški imperijos tautų svarankiškumui (kvestionavo net Suomijos nepriklausomybę). Tačiau A.Voldemaras ir jo šalininkai tikėjosi, kad Lietuvai rusai gali išskirti iš kitų tautų tarpo jos turėto valstybingumo dėka ir ją pripažinti. Sprendžiant iš kai kurių A.Voldemaro pareiškimų, buvo netgi prognozuojama, kad Lietuvos pripažinimo aktas iš Pasitarimo pusės būsiąs pagrįstas Rusijos atsisakymu

* Rusų Politinis pasitarimas - tai faktinė A.Kolčiako atstovybė Paryžiaus Taikos konferencijoje.

"praieityje smurto keiliu igytų užgrobimų"¹⁴. Kitaip tariant, buvo tikimasi Lietuvos kaip tęstinės valstybės pripažinimo.

Rusų Pasitarimo atstovai derybų metu, matyt, darė tam tikrus lietuviams viltį skatinančius pareiškimus, kadangi Lietuvos delegacija nutraukė bendradarbiavimą su kitų Rusijos imperijos tautų delegacijomis Paryžiuje, o ataskaitoje Lietuvos vyriausybei savo poziciją aiškino taip: "Mūsų padėjimas su Rusija nėra lygus latvių ir estų. Bent rusų atstovas* mus griežtai išskiria ir sako, kad Lietuvos nepriklausomybė neužgauna Rusijos interesų... Tą mintį rusai plačiai yra paskleidę tarp Antantės politikų... Tuo tarpu kai (rusai) angažuojasi pripažinti mūsų nepriklausomybę mūsų revendikuojamose teritorijose... būtų nekorektiška dėtis prie kitų tautų... Ne mūsų dabar dalykas kištis į Rusijos vidaus reikalus"¹⁶.

1919 metų liepos mėn. Lietuvos delegacijos derybos su Rusijos Pasitarimu nutrūko, nes keitėsi politinė konjunktūra¹⁷. Abejotina, ar V.Maklakovas ir kiti rusų liberalai, nekalbant jau apie konservatorius, rimtai galvojo apie Lietuvos valstybės atstatymo ir jos pripažinimo galimybę. Greičiausia, jie tik flirtavo su lietuviais, siekdami pagilinti patarųjų konfliktą su lenkais.

Lietuvos kaip tęstinės valstybės pripažinimo buvo siekiama ir taikos derybose su bolševikine Rusija (tai bus trečias mūsų aptariamasis Lietuvos vyriausybės politikos pavyzdys).

Taikos derybose Maskvoje svarstant Lietuvos pripažinimo klausimą lietuviai delegatai reikalavo, kad Sovietų Rusijos vyriausybė deklaruotų XVIII a. įvykdytos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, buvusios unijoje su Lenkija, aneksijos anullavimą ir Lietuvos valstybės atkūrimo pripažinimą. "Mūsų padėtis visai kitokia nei padėtis kitų mažų tautų, kurios neturėjo valstybinės nepriklausomybės"¹⁸, - argumentavo savo reikalavimą lietuviai.

Tačiau Sovietų Rusijos delegacija nesutiko pripažinimo formulėje paminėti istorinių motyvų: "Nežiūrint to, - kalbėjo

* Regis, turimas omeny Pasitarimo narys V.Maklakovas.

sovietų atstovas, - kad Lietuvos padėtis gal tikrai kiek kitokia, nei tų (tautų), kurios neturėjo valstybinio nepriklausomo egzistavimo, vis dėlto istorinis argumentas negali būti paimtas pripažinimo pagrindu¹⁹. Sovietų delegacija siūlė Lietuvos nepriklausomybę pripažinti remiantis natūralia apsisprendimo teise. Ir nepaisant leituvių delegatų dėtų pastangų palenkti sovietų atstovus į savo pusę, istoriniai motyvai į pripažinimo formulę nebuvo įtraukti - 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartyje deklaruotas Lietuvos pripažinimas buvo paremtas tik tautos apsisprendimo faktu.

4. Kodėl bolševikinė Rusijos vyriausybė nepripažino Lietuvos valstybės tęstinumo?

Tam buvo, kaip minimum, trejetas priežasčių. Viena jų ta, kad Lietuvos tęstinumo nepripažino Antantė; o apie Antantės požiūrį į Lietuvą bolševikų vadovybė, matyt, buvo neblogai informuota. Antra priežastis - komplikuoti santykiai su Lenkija - tiek Lietuvos, tiek ir pačios Sovietų Rusijos; konstitutuodama Lietuvos valstybės atstatymą, bolševikų vyriausybė būtų gerokai apribojusi sau manevrų galimybes eventualiose derybose su Lenkija. Pagaliau, trečioji priežastis siejosi su pačia bolševizmo doktrina bei jos praktiniu pritaikymu. Atrodo, kad pastaroji priežastis buvo svarbiausia, todėl pamėginsime ją pasiaiškinti plačiau.

Bolševikinė propaganda taikius susitarimus su Baltijos valstybėmis, tarp jų ir su Lietuva, bandė pateikti kaip įrodymą to, kad Sovietų Rusijos vyriausybė neva esanti principinga ir nuosekliai besilaikanti savo pačios duotų pasižadėjimų pripažinti tautų apsisprendimą. Pagrindą tokiam Sovietų Rusijos politikos propagavimui sudarė demokratizmo požiūriu lyg ir nepriekaištingi bolševikų pareiškimai nacionaliniu klausimu.

Iš tikrųjų, jeigu pažiūrėsime į bolševikų teoretiko V. Uljanovo-Lenino darbus nacionaliniu klausimu, tai negalėsime neigti, kad juose gana tvirtai pasisakoma už natūralios tautų apsisprendimo teisės pripažinimą, nors kartu turėsime pridurti, kad tuose darbuose apsisprendimo teisės pripažinimui adekvačiai tvirtai atmetamas bet koks

tautos konstitutizavimas* . Nerizikuodami leistis į gilesnę analizę, trumpai V.Lenino koncepciją nacionaliniu klausimu, tiksliau - apsisprendimo teisės pripažinimo tautos, kaip etnosocialinės teritorinės bendrijos, apsisprendimo pripažinimas, bet - pripažinimas tik paties apsisprendimo fakto, įvykusio nepaisant principinio negatyvaus nusistatymo tautos diskretiškos saviraiškos atžvilgiu. Štai, pavyzdžiui, viena iš V.Lenino replikų apsisprendimo pripažinimo klausimu: "Mūsų programoje sakoma, kad mes pripažįstame tautų apsisprendimą: jeigu konkrečios aplinkybės privers mus pritarti kurios nors nacijos apsisprendimui, jos visiškai nepriklausomybei, tai bus... (mūsų) programos... pritaikymas"²⁰. Vadinasi, teisę bolševikai buvo linę traktuoti tik atsižvelgdami į faktinę padėtį.

Negatyvus bolševikų nusistatymas tautinės saviraiškos atžvilgiu buvo grindžiamas tariamu jų keliamų uždavinių eiliškumu; esą nacionalinis klausimas gali būti galutinai išspręstas tik prieš tai išsprendus socialinį klausimą, todėl nacionalinis klausimas turįs būti pajungtas vadinamosios proletarinės revoliucijos uždaviniams. Bet praktikoje minėtas negatyvizmas vedė ne tiek į nacionalinių aspiracijų neutralizavimą ar ignoravimą, kiek į totalinį jų neigimą. Ir toks rezultatas buvo užkodotas pačioje bolševizmo doktrinoje, nes ji: a) nacionalinio klausimo sprendimui palikusi natūralių demokratinių procesų erdvę, socialinį klausimą rengėsi spręsti remdamasi konstitutyviniais (t.y. valstybinę prievartą reiškiančiais principais bei metodais, ir b) konstitutizavimo iniciatyvą paliko išimtinai bolševikų partijai, kurios sąranga buvo anacionalinė ir griežtai centralistinė.

Vis dėlto manytume, kad lemtingą vaidmenį nacionaliniams judėjimams Rusijoje suvaidino ne bolševizmo doktrina pati savaime, bet konkrečios sąlygos, kuriose ta

* Konstitutizavimas čia suprantamas kaip valingas valstybinės valdžios aktas, skirtas kokio nors visuomeninio reiškinio palaikymui (įteisinimui). Apie V.Lenino neigiamą nusistatymą tautos statuso konstitutizavimui liudytų ir jo priešiškas tautinės autonomijos projektams.

doktrina buvo įgyvendinama. 1918-1920 metais Rusijoje buvo aiškiai pastebimos dvi plataus masto, bet viena kitai alternatyvios tendencijos: iš vienos pusės, plėtėsi imperijoje engtų tautų natūralizacija, t.y. demokratinis save suvokiančių žmonių bendrijų teritorinis bei politinis apibrėžimas, - tendencija, veržte išsiveržusi po 1917 metų Vasario revoliucijos ir ypač paskatinta, be kita ko, pačių bolševikų padarytų radikalių pareiškimų tautų teisių atžvilgiu; bet iš kitos - per išplitusių po visą imperijos teritoriją bolševikinių organizacijų tinklą Rusijos gyventojai fizinio bei ideologinio spaudimo priemonėmis buvo įtraukiami į vadinamuosius socialistinius pertvarkymus ir tuo pačiu palaipsniui, bet su vis stiprėjančia jėga vėl orientuojami į centrą (pagal oficialią perestroikos ideologiją neva tik dėl vienos paprastos priežasties - kadangi tik centrui priklausiusi monopolinė teisė suteikti minėtiems socialistiniams pertvarkymams reikalingas direktyvas). Ir nors anuo metu iš centro išvystyta fenomenalaus masto propaganda buvo labai stengiamasi įteigti, kad su imperijos praeitimi jau galutinai nutraukti visi ryšiai, o priešaky esą belaukianti niekam iki tol neregėta "šviesi ateitis", vis dėlto nuo objektyvios istorijos akies nepavyko paslėpti sąsajų tarp bolševikų formuojamos "naujosios visuomenės" ir šimtmečiais lipdytos Rusijos imperijos sąrangų.

Jeigu mūsų minėtoms dviems tendencijoms porevoliucinėje Rusijoje pamėgintume išvesti laiko projekcijas į giliau glūdinčius ir mažiau kintancius reiškinius, tai nesunkiai pastebėsime besančias tokias dvi paraleles: viena jų - tarp tautų natūralizacijos apraiškų ir išcentrinių jėgų apskritai, per visą Rusijos istoriją palikusių tik beviltiško tragizmo ženklus, o kita - tarp vadinamųjų socialistinių pertvarkymų užmojo ir įcentrinių jėgų, progresavusių Rusijoje jau šešis šimtus metų. Kadangi bolševikai orientavosi į pastarąsias, tai jiems pelnytai priskiriamas ir imperijos gelbėtojų vaidmuo. Bet ar tai buvo jų samoningas siekis, ar čia mes turime tik dar vieną pavyzdį, kai istorija pasijuokia iš savo pačios "kūrėjų", - tai jau būtų atskiras klausimas.

Bolševikams paėmus valdžią ir pradėjus įgyvendinti savo programą, iš jų konstitutizuojančio gaubto praktiškai galėjo išsiveržti tik pakankamai didelė tauta arba tai tautai turėjo

padėti kokia nors palanki konjunktūra, anot V.Lenino "konkrečios aplinkybės". Turint omeny milžiniško socialinio organizmo, kokiu yra Rusija, objektyvų poreikį priėti prie Baltijos jūros ir eventualiai susijungti su Vokietija bei didžiulį jėgų santykio* tarp Rusijos ir Pabaltijyje gyvenančių mažų tautų neatitikimą ir pagaliau vieną iš pagrindinių bolševizmo doktrinos principų - neribotai plėsti teritoriją, kurioje būtų vykdomas jų socialinis eksperimentas, galime konstatuoti, kad Baltijos valstybės galėjo išlikti nepriklausomomis tik ypatingų "konkrečių aplinkybių" dėka.

O dar turint omeny, kad aplinkybės nuolat kinta, taps aišku, koks efemerinis galėjo būti tautos nepriklausomybės pripažinimas, paremtas vien tik tam tikrų susiklosčiusių aplinkybių pagrindu. Tarp kitko, 1940 m. vasarą Sovietų Sąjungos pradėta agresija prieš Lietuvą buvo grindžiama būtent "pasikeitusiomis aplinkybėmis"* .

5. Pasvarstymai dėl 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartimi suteikto Lietuvai pripažinimo galios

Antantės valstybės, reikia, manyti, su joms būdingu pragmatizmu apsvarstė objektyvią Baltijos valstybių situaciją ir, neturėdamos pakankamai nei galimybių, nei intereso daryti kokią nors esminę įtaką tai situacijai, nusprendė tik formaliai juridiškai fiksuoti Lietuvos, Latvijos bei Estijos egzistavimo faktą, tuo pačiu vengdamos suteikti joms kokių nors papildomų savo valstybine galybe paremtų garantijų.

Nors taikos sutartys tarp Sovietų Rusijos, iš vienos pusės, ir Estijos, Latvijos bei Lietuvos - iš kitos, suformavo nemažos reikšmės naujų aplinkybių (apie pastarąsias būtų atskira kalba), visgi jos nepakeitė esamo jėgų santykio regione tokiu mastu, kuris būtų vertęs Antantės valstybes iš esmės pakoreguoti jų pačių nustatytą Baltijos valstybių statusą.

* Turimas omeny išimtinai materialinių jėgų santykis.

* Iš J.Stalino bei V.Molotovo dėstytos (J.Urbšiuo, V.Krėvel) Lietuvos aneksavimo motyvacijos.

Atrodo, kad Antantės valstybės į minėtas taikos sutartis žiūrėjo tik kaip į laikiną santykių normalizavimą (karo stovio nutraukimą) tarp faktinių vyriausybių, egzistuojančių Rusijos imperijos teritorijoje; laikiną, Antantės požiūriu, dėl šios neišvengiamos alternatyvos: arba bolševikai anksčiau ar vėliau sulaužys savo pasirašytas taikos sutartis, arba patys žlugs, ir tuo pačiu sugrįš ankstesnis imperijos teisėtumas. Vadinas, Baltijos valstybių taikos sutartis su Bolševikų vyriausybe, Antantės požiūriu, neturėjo tokios galios, kad pakeistų valstybine teise paremto imperijos suvereniteto integralumą.

Tešdami šia linkme mintį, galėtume priėti netgi gana paradoksalios išvados: kad minimos taikos sutartys pripažinimo prasme buvusios labiau reikšmingomis pačiai bolševikinei vyriausybei nei Baltijos valstybėms; mat pastarosios šiaip ar taip jau turėjo de facto pripažinimą iš didžiųjų valstybių, gi bolševikų vyriausybė tuo metu pasaulyje tebebuvo ignoruojama. Kadangi vienas iš bendrųjų juridinių principų sako, kad niekas negali suteikti kitam daugiau teisių negu pats jų turi, tai galėtume pasakyti, kad Baltijos valstybės, sudarydamos taikos sutartis su bolševikine vyriausybe, pripažino pastarąją ir tuo pačiu sudarė galimybę kitoms pasaulio valstybėms ją pripažinti.

Bet paliksime šį paradoksą nuošaly, nes mus labiau domina klausimas, kaip vis dėlto galėtume istoriškai vertinti taikos sutarčių su bolševikų vyriausybe juridinę reikšmę Baltijos valstybėms ir konkrečiai Lietuvai.

Lietuvių konservatyvūs politikai į taikos su Sovietų Rusija sudarymo perspektyvą 1919 metų rudenį - 1920 metų pavasarį žiūrėjo negatyviai. Pavyzdžiui, Antanas Smetona (sprendžiant iš A.Merkelio pateiktų duomenų) apie bolševikų vyriausybės suteiktą Lietuvai pripažinimą yra taip atsiliepęs: "Lietuva tapo laisva ne Sovietų Rusijos skelbiamos apsisprendimo teisės dėka, o savo ginklu, kuris privertė Sovietų Rusijos kariuomenę pasitraukti iš Lietuvos ir prašyti taikos... Sovietų Rusija buvo nauja valstybė, jokių teisių į kitas tautas neturėjo, pati nepripažinta de jure"²¹.

Tačiau tas pats A.Smetona savo kalboje, pasakytoje 1938 metais vasario 19-osios paminėjimo proga, apie 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį taip pasakė: "Ta sutartimi Lietuva

buvo pripažinta nepriklausoma valstybe ir jos sienos nustatytos. Tai pirmaeilis svarbus įvykis"²².

Žinoma, galima manyti, kad A.Smetonos požiūris į Sovietų Rusijos suteiktą pripažinimą evolucionavo. Taip pat galima manyti, kad evolucionavo ir pats sovietų suteikto pripažinimo statusas - priklausomai nuo to, kaip keitėsi politinių jėgų santykis Rusijoje ir Antantės valstybių pozicija bolševikų vyriausybės atžvilgiu.

Apskritai Baltijos valstybių statusas, mūsų nuomone, buvo tarsi barometras, jautriai reaguojantis į pokyčius pasaulinėje politikoje. Apie tai liudytų kad ir šios, regis, neatsitiktinės paralelės: per 1918 metus Antantės valstybės suteikė de facto Estijai bei Latvijai, o Vokietija pripažino apsisprendimo teisę Lietuvai, ir kaip atsakymas į tai iš bolševikų vyriausybės sekė sovietinių Estijos, Latvijos ir Lietuvos respublikų pripažinimo deklaracijos 1918 metų pabaigoje; 1919 m. gegužės mėn. Antantė nusprendė pripažinti A.Kolčiako vyriausybę, kaip visos Rusijos atstovybę ir atitinkamai 1919 m. birželio 1 d. buvo deklaruotas sovietinių respublikų "apsijungimas į vieningą karinę bei politinę sąjungą"; 1919 m. vasaros pabaigoje A.Kolčiakui patyrus nesėkmes fronte, Antantės valstybėse (ypač Didžiojoje Britanijoje) sustiprėjo balsai, kviečiantys grįžti prie "Princų salų" koncepcijos, ir netrukus iš Sovietų Rusijos pusės buvo padaryti taikingi pasiūlymai Baltijos valstybėms - o šio antrojo "Princų salų" koncepcijos leidimo kulminacija buvo per 1920 metus sudarytos taikos sutartys tarp Baltijos valstybių ir Sovietų Rusijos.

Jeigu šią, kad ir dalinai spekuliatyviai sinchronizuotą, įvykių raidą priimsime kaip darbinę hipotezę, tai turėsime konstatuoti, kad Baltijos valstybių santykių su Sovietų Rusija konfigūracijos tebuvo jau mūsų minėtų Rusijos klausimo sprendimo variantų kaita ir kad 1920 metais pasirašytos taikos sutartys tarp Lietuvos, Latvijos ir Estijos, iš vienos pusės, ir bolševikų vyriausybės, iš kitos - tai tik Rusijos atstatymo "iš apačios" varianto apraiška.

Bolševikų vadovybė, priimdama Antantės siūlomą žaidimą - pripažindama imperijos teritorijoje susikūrusius savarankiškus politinius junginius (Baltijos valstybes, Gruziją) - savo ruožtu mėgino tam žaidimui primesti savo

taisykles - steigė naujas (arba reanimavo jau anksčiau įsteigtas) sovietines respublikas, kurios turėjo tęsti RSFSR vyriausybės pradėtą sutarčių sudarinėjimo grandinę. Taip 1920 m. rugsėjo mėn. gimė Lietuvos sutartis su Azerbaidžano SSR, paremta abipusiu "visiškos nepriklausomybės pripažinimo pagrindu", kiek vėliau, 1921 m. birželio pabaigoje, buvo pasirašyta Lietuvos Taikos sutartis su Ukrainos SSR, pagal kurią abi pusės pripažino viena kitą "savarankiškomis", "nepriklausomomis" ir "suvereniomis" valstybėmis su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis"²³.

Tarptautinės teisės požiūriu tokios sutartys buvo nonsensas; juk visa teritorija, kur veikė bolševikų valdžia, buvo griežtai pajungta Rusijos centrui, todėl daryti deklaracijas apie kokią tai sovietinių respublikų nepriklausomybę buvo ir nerimta, ir neatsakinga; pripažindama Ukrainos ar Azerbaidžano sovietines respublikas kaip nepriklausomas, Lietuva tik stiprino įvaizdį, kad ji pati besanti tokio pat lygio respublika, kaip ir bet kuri kita sovietinė ir kad, atitinkamai, Sovietų Rusijos pripažinimo Lietuvai galia neviršijanti, tarkime, Lietuvos suteikto pripažinimo Ukrainai galios.

Lietuva sudarinėjo tokias sutartis ne tiek savo noru, kiek pasiduodama Sovietų Rusijos spaudimui* ; bolševikų vadovybė siekė sudaryti iliuziją, neva vykštą tarpusavio santykių nustatymas tarp buvusios imperijos teritorijoje natūraliai apsisprendimo pagrindu susidariusių tautinių respublikų; sakysime, apsisprendė Lietuva atsiskirti nuo

* Spaudimą Lietuvos vyriausybė pajuto tuojau pat po Taikos sutarties sudarymo. Apie tai liudytų ištrauka iš instrukcijos Lietuvos atstovui Rusijoje: "...7) Kadangi Rusija susideda dabar formaliai iš atskirų federacijų ir atskiros federacijos (pvz., Ukraina), kaip girdėti, mėgina nepripažinti Lietuvos, daryti įvairių kliūčių mūsų tremtiniams grįžti ir t.t., tai reikia laikytis to principo ir reikalauti iš Tarybų valdžios jos pripažinimo, kad mes esame padarę taiką su visa Rusija, t.y. su visomis jos federatyvinėmis ar tikromis dalimis, ir kad mūsų taikos sutartis visų Rusijos dalių privalo būti tinkamai respektuojama. Takto žvilgsniu būtų revendikuotina padaryti atskiroms federatyvinėms valdžioms vizitas"²⁴.

Rusijos SSR ir atsiskyrė, o po kurio laiko ta pati Lietuva apsispręs susijungti su Baltarusijos SSR - kodėl gi ne...

Neatsitiktinai lietuvių konservatoriai bolševikų skelbiamą apsisprendimo teisę laikė fiktyvia ir pavojinga: "Pavojus tame, - perpasakoja A.Merkelis A.Smetonos išsakytą mintį, - kad jei pripažino pagal apsisprendimo teisę nepriklausomybę, tai tuo pačiu pagrindu gali ir pavergti, nes esą tokia apsisprendimo teisė"²⁵.

Tačiau pasaulis bolševikų siūlomo žaidimo sovietinių respublikų "apsisprendimui" nepripažino, ir todėl 1922 metais vietoje keletos tariamai suverenių sovietinių subjektų atsirado vienas, pavadintas SSSR. Netrukus po to prasidėjo bolševikų vyriausybės (SSSR) tarptautinis pripažinimas. Ir ji buvo pripažįstama iš esmės kaip Rusijos imperijos teisių paveldėtoja. Štai, pavyzdžiui, Prancūzijos suteikto pripažinimo formulė: "Respublikos vyriausybė, - sakoma joje, - ištikima daugybei, siejančiai rusų ir prancūzų tautas, pripažįsta de jure SSSR vyriausybę, kaip vyriausybę buvusios Rusijos imperijos teritorijos, kur jos valdžia yra pripažinta gyventojų ir kuri yra tose teritorijose įpėdinis buvusių vyriausybių"²⁶.

Sprendžiant iš 1933 m. rudenį vykusių SSSR ir JAV derybų, tais pačiais principais remiantis, bolševikinę vyriausybę pripažino ir JAV²⁷.

Šie faktai, regis, ir sudarė pagrindą šio straipsnio pradžioje minėti prezumpcijos: kadangi bolševikų vyriausybė tapo pripažinta kaip Rusijos imperijos teisių paveldėtoja, tai nuo to momento į 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį retrospektyviai jau galima žiūrėti ne kaip į dviejų faktinių vyriausybių sutartį vieno suverenumo ribose, bet kaip į Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos teisėtą pripažinimą iš imperijos teisių paveldėtojos pusės. Ir jeigu dėl 1920 metais suteikto pripažinimo statuso dar būtų galima abejoti, tai 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarties patvirtinimas vėlesnėse Lietuvos-SSSR sutartyse (1926, 1931, 1939 m.) tokias abejones turėtų išsklaidyti* .

* Bronius Kazlas šiuo klausimu taip rašo: "Jeigu sovietai tada ir nedavė šioms sutartims (turimos omeny 1920 metų taikos sutartys tarp RSFSR ir

Iš to išeitų, kad Lietuvos statusas turėjęs pasikeisti ir pasaulio valstybių aktyse - iš faktinės vyriausybės Rusijos suverenumo ribose į imanentinį suverenitetą turinčios valstybės.

Bet ar iš tikrųjų kitų valstybių požiūris į Lietuvą pasikeitė? Po SSSR įvykdytos Lietuvos aneksijos 1940 metais JAV negatyvi tos aneksijos atžvilgiu "nepripažinimo politika" kelia rimtas abejones: ar nėra taip, kad nepripažįstamas tik "žymaus laiko tarpą gyvavusios" vyriausybės prievartinis pakeitimas kur kas mažiau sėkmingai gyvavusia vyriausybe?

Į pastarąjį klausimą mes neturime vienareikšmiško atsakymo. Nėra bejonės, kad tarptautinė bendrija savo laiku įvertino Baltijos tautų, tarp jų ir Lietuvos, valią gyventi nepriklausomai ir pripažino jas, remdamasi pažangiaja naujųjų laikų pagimdyta apsisprendimo teise. Tačiau tai padariusi tarptautinė bendrija nepriėmė jokios atsakomybės dėl to, kad naujosios teisės galėjo nepakakti Baltijos tautų apsaugai nuo senosios imperinės teisės pretenzijų. Taip Baltijos valstybės liko, anot Vaclavo Havelo, tarsi turėdamos dvigubą statusą*, tuo pačiu, regis, sudvejindamos ir pačią teisę - į paremtą jėga ir paremtą teisingumu. Progresyvaus istorijos vystymosi požiūriu, be abejo, turi nugalėti teisingumas. Tik nežinia, kiek ta pergalė kainuos pačioms Baltijos tautoms.

Literatūra:

¹ Jonynas J. Vilniaus klausimas // Valstybės statistikos kalendorius.- Kaunas, 1937.-P.88; Miškinis P. Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai (1919-1939).-V., 1976.-P.40; Trumpa V. Tarp Sovietų Rusijos ir Lenkijos 1919-1920 m. // Naujoji Romuva.-1939.-Nr.39-40.-P.702;

Baltijos valstybių teisinio įsipareigojimo prasmės, sukurta šiomis sutartimis... padėtis tapo Europos teisine tvarka, kurią vėliau garantavo ir pati Rusija...²⁸.

* Į V. Havelo posakį reikėtų žiūrėti tik kaip į formalią o ne prasminę mūsų kontekstui definiciją.

Žilionis P. Lietuvos valstybės pripažinimo raida // Mūsų Žinynas.-1938.-Nr.2.-P.258.

² Remeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos.-Kaunas, 1937.-I dalis.-P.40.

³ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija.-Čikaga, 1986.-T.2.-P.210-212; Rutenbergas G. Lietuvos kaipo nepriklausomos valstybės susikūrimas ir jos pripažinimas tarptautinės teisės šviesoje // Teisė.-1927.-Nr.11.-P.47.

⁴ Galva R. Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija.-Čikaga, 1982.-P.159; Panašią prezumpciją yra padaręs ir šio straipsnio autorius (žr.Tiesa.-1988 07 12).

⁵ Lenkų vyriausybės raštas Lietuvos valdžiai // Lietuva.-1920 07 09.-Nr.141.

⁶ Urbšys J. Medžiaga Vilniaus diplomatinėi istorijai.-Kaunas, 1932.-P.16-17.

⁷ 1922 m. liepos 28 d. JAV konsulo Clement S.Edvard nota Lietuvos užsienio reikalų m-jaį // Lietuva - 1922 07 30. - Nr.169; Tarulis A. American-Baltic Relations 1918-1922.- Washington, 1963.-P.357.

⁸ Lietuvos centrinis valstybinis archyvas (LVA).-F.383.-Ap.7.-B.2305.-L.49-56.

⁹ Документы внешней политики СССР. - М., Политиздат, 1958.-Т.2.-С.45-46.

¹⁰ Tarulis A. Min.veik. - P.184.

¹¹ Sprawy polskie na konferencji Pokojowej w Paryżu.-Warszawa, 1967.-T.2.-S.188.

¹² Lietuvos Ministrų kabineto 1919.01.31. posėdžio protokolas // LVA.-F.923.-Ap.1.-B.24.-L.213.

¹³ Lietuva.-1919 01 31.-Nr.18.

¹⁴ Tarulis A. Min.veik.-P.194.

16. Lietuvos delegacijos prie Taikos konferencijos Paryžiuje 1919.06.02. ataskaita Lietuvos vyriausybei // LVA.-F.383.-Ap.7.-B.16.-L.45.

¹⁷ Plačiau žr.: Laurinavičius Č. Lietuvos buržuazinės Laikinosios vyriausybės delegacijos bendradarbiavimas su rusų buržuaziniiais politiniais emigrantais //Lietuvos TSR MA darbai. Ser. A.-1988.-T.1(102).-P.88-96.

¹⁸ Lietuvos-Sovietų Rusijos taikos derybų 1920 05 08 posėdžio protokolo kopija // Partijos archyvas.-F.77.-Ap.3.-B.72.-L.33.

¹⁹ Ten pat.-L.33-51.

²⁰ Leninas V. PRR.-T.10.P.152.

²¹ Merkelis A. Antanas Smetona.-New York, 1964.-P.242.

²² Respublikos Prezidento Antano Smetonos kalba iškilmingame Seimo posėdyje 1938 m. vasario 16 d. // XX amžius. - 1938 02 17.-Nr.38.

²³ Dailidė P. Lietuvos sutartys su svetimoms valstybėmis.-Kaunas, 1930.-T.1.-P.53,74.

²⁴ Instrukcija Lietuvos atstovui Rusijoje //LVA.-F.383.-Ap.7.-B.77.-L.219.

- 25 Merkelis A. - Min. veik. - P. 242.
- 26 Аваков М. Правопреемство Советского государства. - М., Госюриздат, 1961. - С. 16.
- 27 Документы внешней политики СССР. - Т. 16. - С. 639, 640, 654.
- 28 Kaslas B. Baltijos valstybių tarpusavio santykiai // Lituanistikos instituto 1973 metų suvažiavimo darbai. - Chicago, 1975. - P. 30.

